

DALMACIJA U KNJIŽEVNOM DJELU IGA KAŠA

ŠTEFAN BARBARIČ

Dalmacija se kao slavenska zemlja spominje već u najstarije doba slovenske književnosti, u predgovorima knjiga protestantskih pisaca Trubara, Dalmatina i Bohoriča.¹

Promatrajući njihov interes za Slavenski Jug, ne možemo previdjeti udio i utjecaj knjige čuvenog evropskog putnika Zige Herbersteina »Rerum Moscovitarum commentarii« (Beč 1549, njemački prijevod 1557), knjige koja, osim što otkriva rusku carsku državu i njezine prostrane ravnice, izvodi također zaključak o srodnosti slavenskih jezika i naroda, među koje ubraja i Dalmatince. Kako je Dalmacija u to doba pred najездом turske velesile Sulejmana Veličanstvenog i njegovih nasljednika bila skućena na otoke i uski obalni pojas, te je bila pobliže slabo poznata, ipak se ona tada i poslije u publikacijama slovenskih pisaca nabraja kao integralni dio golemog slavenskog svijeta. Spomenuti valja da čak ni periferonomu prekomurskom protestantskom prevodiocu Novog zavjeta (1771) nije izmaklo da u redoslijedu slavenskih zemalja navede i Dalmaciju.

No Trubareva protestantska akcija nije se zadovoljavala s općenitom popularizacijom slavenske zajednice naroda, ni s verbalnim izjavama solidarnosti s braćom južno od Kupe. Sredinom XVI stoljeća ispisana je prva strana kulturne suradnje na južnoslavenskoj relaciji Alpe-Adrija, koja, istina, nije urodila osobitim uspjehom, ali već sama po sebi oertava jasnu kulturnu koncepciju.

Trubar spominje prvi put Dalmaciju g. 1557. u predgovoru za *Ta prvi dejl tiga noviga testamenta*, dakle još u deceniju izlaska prve slovenske knjige. Pisac se u predgovoru osvrće na krajnje nepogodan društveno-politički i kulturni položaj južnoslavenskih pokrajina, nadovezujući svoju informaciju na vjersko-kulturne ciljeve uzdizanja južnoslavenskog puka knjigom. Pišući svoj informativni predgovor, mogao se Trubar osloniti i na vlastito iskustvo, naime na osobna zapažanja za jednogodišnjeg školovanja u Rijeci

¹ Vidi naslovnú stranu Bohoričeve gramatike (*Arcticae horulae*, Wittenberg 1584): ... cum Dalmatica & Croatica cognatio... Na istom mjestu nalazi se, pored drugih pismena, poznati citat iz svetog Pavla i na glagoljici.

(1521). Prvomu slovenskom piscu čini se važnim da, uz naglašavanje samostalnih kulturnojezičnih osnova slovenskoga, istakne sličnost hrvatskog (srpskog) i slovenskog jezika. Kaže da se hrvatski jezik piše dvojakim slovima i da on glagoljskomu pismu (»hrvatskomu«, kako ga obično naziva) nije vičan. Napominje da se hrvatski govori u čitavoj Hrvatskoj i Dalmaciji, čak se tim jezikom služe i »mnogi Turci« (i njemu je to konfesionalna, ne etnička oznaka). Dajući kratak historijat dotadanjega zalaganja za izdavanje hrvatskih protestantskih knjiga, Trubar spominje kako su on i biskup Vergerij tražili pomoć za prevodenje Biblije i drugih knjiga na hrvatski, te su se obratili na prijatelje i znance, i da su napokon uspjeli naći svećenika iz Dalmacije koji je čak došao u Njemačku (1555). U Trubarevu izvještaju prije svega iznenađuje podatak da je spomenuti dalmatinski svećenik — čije ime nije poznato — donio prijevod čitave Biblije, i to pisan glagoljicom. Ali Trubar s tim prevodiocem nije imao sreće: ostao je kod njega četiri kratka dana i vratio se u Dalmaciju, gdje se njemu i njegovu prijevodu zameo trag.²

Ta epizoda, donesena kao usputan uvod ovoj raspravi, hoće naglasiti kako su starog datuma veze između slovenske i hrvatske dalmatinske kulture. Pokrenute historijskim razlozima, razvijale su se te veze do faze koja je konkretizirana slovenskim osobnim susretima s Dalmacijom i njezinim stanovništvom. Jedan od prvih koji su pisali o Dalmaciji na temelju vlastitih iskustava i zapažanja, bio je pisac putopisa i novela *Dalmatinske povesti* Igo Kaš.

I

Igo Kaš (1853, Vojnik kod Celja — 1910, Baden kod Beča) malo je poznato ime slovenske književnosti, dapače i manje nego što zaslužuje. Premda njegov nevelik književni rad ne prelazi okvire i težnje vremena, ipak može izazvati vrijednu pažnju historičara književnosti i publicistike. Bez obzira na to koliko je njegov rad pao u zaborav, može suvremeni istraživač otkriti u njemu tematski izvorne i zanimljive strane, koje predstavljaju svojevrsan vid slovenske novelistike u desetljeću nakon rane Jurčičeve smrti (1881).

² M. Rupel, *Slovenski protestantski pisci*, 1934, str. 18 et passim; isti, »Trubar in Hrvati«, *Slavistična revija*, 1961—62. — Kao kuriozum spominjem još nezabilježeni podatak s izložbe bratislavske prekmuriane i slovenske protestantike (Ljubljana, u studenom 1969): u rukopisnoj bilješci bratislavskog primjerka prijevoda Lutherove *Hišne postile* (preveo Trubarev sin Felicijan, izašla u Tübingenu 1595) nalazi se rijetka identifikacija slovenskog jezika s dalmatinskim (: in linguam Dalmaticam translata). Ista se identifikacija može pronaći i u netom otkrtoj korespondenciji M. Bakoš—M. Institoris 5. I 1788 (Arhiv bratislavskog liceja, sada Institut za slovačku književnost Slovačke akademije).

Teškoće raspravljanja o Kašu proizlaze već iz same činjenice što su podaci o njegovu životnom putu i o njegovu književnom obrazovanju malobrojni i oskudni. Postoje tri pregledna prikaza koja nam pružaju osnovnu informaciju o Kaševu životu i radu: životni podaci sa kratkim sadržajem djela u Glaserovoj književnoj povijesti,³ nekrolog (jedini!) urednika Janka Šlebingera u *Ljubljanskom zvonu*⁴ i članak Ivana Grafenauera u *Slovenskom biografskom leksikonu*.⁵ U knjizi su štampane jedino njegove *Dalmatinske povesti*, i to nakon smrti. U vezi s tim izdanjem napisana je samo jedna ocjena⁶ u nekoliko redaka, i to dosta nepovoljna za pisca, koji je novele napisao tri decenija prije. Da Kašev književni rad zaslužuje širu pažnju, upozorio je prije deset godina Anton Slodnjak.⁷

Mnogo podataka iz Kaševa života, kojima bi se osvijetlila ta pomalo problematična ličnost, nedostaje. O njegovu studiju poznato je ovo: kao odličan dak završio je gimnaziju u Celju, upisao se na fakultet u Grazu na biologiju, ali je iz nepoznatih razloga prešao u vojnu službu. Dalje možemo iz njegovih spisa dobiti sliku nezabornave godine 1878, kada je kao poručnik sudjelovao u austrijskoj okupaciji Bosne i Hercegovine i bio do početka zime komandir transportnog odjela u istočnoj Bosni. Za našu je temu prije svega drugoga važno što je kraće vrijeme boravio u južnoj Dalmaciji i imao mogućnost upoznati Sinjsku krajinu. Kada je to bilo, možemo samo nagađati.⁸ Poslije se smjestio u zvanju »stotnika« u Badenu, odakle

³ K. Glaser, *Zgodovina slovenskega slovstva*, IV, 1898, str. 145—146.

⁴ J. Šlebinger, *LZ* 1911, str. 109—110 (pogrešan navod da je K. umro »u početku ove godine«).

⁵ I. Grafenauer, *SBL* I, sv. 3, str. 435 (pogrešan datum smrti; ispravi: umro 25. XII 1910; po blagonaklonom izvještaju biskupa protestantske ev. crkve u Austriji, g. dra O. Sakrauskog, pismo 21. XI 1939).

⁶ I. Pregelj, *Dom in svet* 1922, str. 351.

⁷ A. Slodnjak, *Zgodovina slovenskega slovstva*, III (Realizem) 1961, str. 267—268.

⁸ Šlebinger (o. c.) tvrdi da je K. »par let služboval na slovanskem jugu«, dok Glaser ni riječju ne spominje K-eve vojničke službe u južnoj Dalmaciji, koju opet Grafenauer nadovezuje na službu provedenu u Bosni nakon okupacije. Nije jasno odakle Šlebingeru podatak »više godina«, budući da se iz K-eva putopisa »Popoljni spomlni« vidi da se pisac u zimi 1878. vratio iz Bosne preko Senja i da se ponovo vraća 1879. iz Hercegovine (gdje je proveo nekih pet mjeseci), ovaj put na Nežidersko jezero. Iz članka »Ostali-ne nekđaj slovenskih naselbin«... (1887) proizlazi da je K. prije toga jedno vrijeme boravio u šopronjskom kotaru, dakle u Ugarskoj. Kako i zašto, nije poznato.

Pretpostavljam da je K. prolazeći ponovno kroz Zadar došao u južnu Dalmaciju oko g. 1885. Prvi se put Boka s Hercegovinom spominje u novinskom saopćenju o njegovu predavanju »Poletna noć v Bokah Kotorskih«, održanom u Slovenskom klubu u Beču 20. X 1888. (*Slovenski narod* 17. i 24. X

je dolazio u Beč, gdje je povremeno (1882. i dalje) u Akademskom klubu »Slovenija« (i u Slovenskom klubu) održavao predavanja. Pošavši u mirovinu (između 1895. i 1898, kako se čini prijevremeno), radio je u privatnom zavodu u mjestu kao nastavnik za oba klasična jezika, njemački i povijest. Umro je od bolesti srca i bubrega. Budući da je umro razveden, nije moguće zaključiti da li je postojala ostavština. Jednako nije jasno odakle je urednik *Slovana* Fran Ilesič dobio tekst »Z vojnega pohoda«, koji je štampao u godištu 1913, dakle posthumno.

Osnove književne obrazovanosti i idejne poglede o njezinu značenju stekao je Kaš u gimnaziji. Naslućujemo da su uvjeti vojničke službe mogli proširivati njegovo životno iskustvo, međutim nisu pridonijeli unapređenju i produbljivanju njegovih književnih znanja. Začuđuje, naime, da nemamo nikakva dokaza o njegovu upoznavanju sa suvremenom literaturom, napose s realističkom, koja je u osamdesetim godinama davala književnim nastojanjima odlučujući ton. Ipak ne može biti sumnje da je književnost osjećao intimno. Već činjenica kako funkcionalno povezuje sa svojim putopisnim i drugim kazivanjima stihove Horacija (Carmina) ili Heinea (o moru) može poslužiti dokazom da je književna djela prošlosti punom snagom doživljavao i s njima se saživljavao. Blizak mu je bio Gregorčič, čije je stihove u godini izlaska *Poezija* (1882) intenzivno prevodio,⁹ po svoj prilici želeći time upozoriti njemačke čitatelje na poetske vrijednosti suvremenih slovenskih stvaralaca. Pitanje je koliko je poznao hrvatsku i srpsku književnost. To pitanje nadovezuje se na problem koji se postavljao u traženju izvora njegovih dalmatinskih pripovijedaka, naime da li je možda koji domaći pisac motivom ili drugačije (karakterologijom ličâ i sl.) potakao Kaša na stvaranje određene fabule. Jedini hrvatski pisac iz Dalmacije čije je stihove Kaš navodio i čijim se radom oduševljavao zapravo je stari Andrija Kačić-Miošić. Prvi put spominje ga u putopisu »Iz severne Dalmacije«, i to navodeći stihove o sinjskim junacima. I njegov zapis o legendarnom albanskom junaku Skenderbegu zasnovan je izričito na Kačićevim »slovinskim« pjevanjima.¹⁰

Nameće se pitanje da li se možda u osobito jakom naglašavanju Kačića očituje Kaševa ljubav prema folklorističkoj književnosti. Ljubav prema starom i narodskom zaista dolazi do izražaja na

iste god.): opisuje putovanje čamcem od Kotora do Hercegnovoga. Impresije s bokeljskog puta nalaze se u »planinskom putopisu« o južnim Krivošijama i u posljednjim dalmatinskim novelama.

⁹ *Slovenski narod* (SN) 1882, br. 277 i 1883, br. 32 i br. 50. Informator navodi naslove pjesama i ocjenjuje prijevode kao »izvršne«. V. i *Kres* 1883, str. 119.

¹⁰ *Ilustrovani narodni koledar* 1895, str. 111—145.

više mjesta: npr. da Kaš prevodi slovenske narodne pjesme iz rodne Štajerske na njemački, a po svoj prilici i u tome što prikazuje u prevedenim odlomcima slovenskim akademičarima *Frithiofs saga* (1825), popularno djelo švedskog pisca E. Tegnéra." Takvo jako povodenje za romantičkim uzorima donekle iznenađuje ako imamo u vidu da se to pojavljuje u desetljeću u kojem su odjekivale deklaracije društvenokritički angažirane književnosti. Nije li ovaj neprijepono talentiran pisac zaostao za tijekom književnosti? Zar ga nije povukla živa struja aktualizma?

Direktno odgovoriti na ta pitanja, bilo bi moguće samo iz najšireg književnog konteksta, iz ocrtu »književne panorame«. Budući da naša tema toga ne traži, odgovor na postavljena pitanja izići će indirektno i postepeno u tijeku analitičkog izlaganja.

Historiografskoj pažnji izmakla je primjedba u *Slovenskom narodu*, gdje se Kaševo ime uopće prvi put spominje, da je naš pisac do tada, do godine 1882, objavljivao u bečkim (njemačkim) novinama već duže vrijeme feljtone, novele i sl.¹² Glaseru je bilo poznato da je surađivao u praškim novinama *Politik*. Ako spomenemo još njegovo objavljivanje prijevoda Gregorčičevih pjesama i slovenske narodne lirike u *Slavische Rundschau*, prilogu bečkog časopisa *Reform*, možemo reći da je Kaševa polazna točka intonirana izrazito publicistički, drugim riječima da u prvoj fazi kod njega nisu vidljive kakve samostalne beletrističke ambicije.

Unatoč Kaševim njemačkim počecima, nema sumnje da je njegova publicistička pregnuća pokretala slovenska, pa i slavenska svijest. Ta svijest dolazi do jasnog izražaja u zapisu »Ostaline nekadaš slovenskih naselbin okoli Dunaja«,¹³ gdje odmah u početku istupa protiv njemačkih historičara, koji po njegovu mišljenju nepravedno ne priznaju Slavenima stare slave, budući da su ovi »valjda« već prije rimskih napada na Norik i Panoniju naseljavali pokrajine na gornjem Dunavu, pa i na Innu. U tome dosta široko zahvaćenom zapisu, koji je, iz razumljivih razloga, više amaterskog nego stručnog karaktera, tapka rodoljubni pisac po slavenskim tragovima, pozivajući se pri tome na slavističke autoritete (Mikošič, Šafařík); ali — kao i u Davorina Trstenjaka, na kojega se također poziva — bez potrebne lingvističke naobrazbe i kritičnosti koja se za takve

¹¹ SN 1883, br. 25; Esaias Tegnér (1782—1846), v. W. Kayser, *Kleines literarisches Lexikon*, 1953,² str. 532—533. K. je vjerojatno upotrebio Simrockov njemački prijevod (1864). Tegnéra je čitao i Janez Trdina, v. *Zbrano delo* II, III (Index).

¹² SN 1882, br. 277; pod pseudonimom I. K. Wienfried, isti pseudonim i kod prijevoda sa slovenskoga.

¹³ *Slovan* 1887, str. 331—332, 347—349; za dalmatinsku bibliografiju navodim da se u istom godištu nalazi članak o Mihoviću Pavlinoviću (sa slikom).

etimologije *a priori* zahtijeva. Za nas je zanimljivo osobito jedno, naime, da patriotski zanesen pisac pronalazi u utvrđivanju slovenskog (slavenskog) toponima poluge za uskrsnuće stare historije: »... doživela je naša zgodovina — premišljeno rečem zgodovina — častno vstajenje!« Sam po sebi, taj Kašev pristup etnogenetskoj problematici kasan je odjek stare romantičke glorifikacije nekadašnje slavenske povijesti, nešto što je izraslo kao sentimentalna reakcija na nepogodne činjenice stvarnog položaja slavenskih naroda u Srednjoj Evropi. Bez obzira na to i ma koliko njegov sastavak iskrsao iz emocionalnih pobuda, on je upozorio, više nego itko prije njega, i to na temelju vlastitih zapažanja i razmišljanja »na terenu«, na staru prisutnost Slavena između Semmeringa i Dunava te u okolini Nežiderskog jezera. Toj »našoj staroj historiji« slična je evokacija prošlih vremena, umetnuta u putopis »Bosanka«. ¹⁴ Evokacija stare slave slavenskog Jadranskog mora može podsjetiti na poznatu apostrofu Simona Jenka u pjesmi »Buči morje Adrijansko«, te je, dakle, odraz kasnog romantičkog elegizma.

Prvi Kašev beletristički istup bila je sentimentalna tragična pripovijest »Osveta«, štampana u celovečkom književnom časopisu *Kres* (1882). Ova — sve prije nego uvjerljiva priča o grofici Jadvigi Jarnovoj i njezinoj osveti nad nevjernim ljubavnikom, koji se ne znajući zaljubio u vlastitu kćer — vri i buja od uzbudljivih scena. Novela, zasnovana na slučaju i na okrenutoj varijanti Edipova kompleksa (otac i kći, spoznavši fatalnu situaciju, pogibaju), iako kratka i do kraja puna sentimentalne patetike, ipak može poslužiti kao primjer Kaševe vještine pričanja i sposobnosti stvaranja napretnih psihičkih stanja. U istoj maniri uzbudljivog fabuliranja građena je i druga crtica »Mira«, nazvana po zavodljivoj ciganskoj ljepotici, gdje na kraju zbog ljubomore stravično ginu sva tri lica (*Kres*, 1884). Po pripovjedačkoj tehnici i fakturi približuju se te novele najviše mladeničkoj novelistici Ivana Tavčara (iz istoga doba).

Više nego u tim dosta stereotipnim kazivanjima očitovao se Kašev pripovjedački talent u putopisima i u sjećanjima na događaje iz 1878/79. Za Kaša kao pisca nadasve je značajno kako su se duboko dojmili toga vrlo povučenog čovjeka slikoviti južni krajolici i koliko su se neizbrisivo uvriježili u njegovo pamćenje susreti sa živopisnim stanovništvom Bosne, Hercegovine i Dalmacije. Kao da se u suočenju s tim svijetom probudio Kašev književni temperament, a opet kao da je opao i kao da mu je nestalo stvaralačkog impulsa kad su ti dojmovi prestali djelovati na nj.

¹⁴ v. dalje.

Od 1883. do 1891. Kaš je napisao šest putopisa iz Dalmacije, a prvi je osim dvostranog putovanja morem od Rijeke do donje Neretve usmjeren na pišćev višemjesečni boravak u Hercegovini pokraj Bune i u Mostaru g. 1879. Ti su putopisi: »Popotni spomini« *Kres*, 1883, »Iz severne Dalmacije« *SN*, 1886, »Iz južne Dalmacije (Dubrovnik in Lokrum)«, *ib.*, »Arbanasi pri Zadru«, *Hribar-Tavčarov Slovan*, 1887, »Bosanka«, *Ljubljanski zvon*, 1890, »Črtice iz južne Dalmacije: Ercegnovi in dolenje Krivošije«, *ib.*, 1891. Put je živo i plastično prikazan u tzv. sjećanjima na doživljaje u Bosni povodom okupacije i nakon nje (»Spomini iz jugovzhodne Bosne«, *Ilustrovani narodni koledar*, 1894; »Na vojnem pohodu«, *Slovan*, 1913).¹⁵

Premda je putopis u to doba bio neobično popularan (čak je izazivao kritičke primjedbe na rovaš onih koji su naginjali opisivanju svakog svog putničkog koraka), nije slučaj da je Kaš putopis osobito zavolio i svrstao se u red tadašnjih najzapaženijih i najživljih putopisaca među Slovencima.

A kako je bilo sa slovenskim putopisom kad je Kaš prionuo tomu popularnom izražavanju dojmova? Što je za njegove opise putovanja značajno?

Najinteligentniji putopisi u osamdesetim godinama potječu od svjetski obrazovanog putnika i jednog od najjačih slovenskih intelektualaca svoga vremena Pavla Turnera (Ahasverus). U prvom godištu *Kresa* Turner je prvi kritički progovorio o putovanjima i o putopisu kao o problemskom kompleksu. Podvrgava kritičkom razmatranju putnike koji putujući ništa ne zapažaju i ujedno određuje vlastitom, intelektualističkom putopisu domet i smisao.

Ne bodem dalje popisaval po Italiji znamenitih in slavnih mest, ne crkev in stolpov, ne starinskih spomenikov in muzejev, ne rahlo žumelih in modro bleskečih jezer, ob katerih se oko in srce raduje ne italijanskega obnebja, ne palač in galerij z izbranimi umetnostmi, ktere vsakdo občuduje, — vse to strokovnjakom in pesnikom prepuščam, saj so ti ljudje vse te stvari in čudeže že vsestransko, natanko in dovoljno popisali in opevali; jaz sem vsakdanji človek govoril bi torej rajši o faktičnem življenji, o ljudskem čutenji in mišljenji, o njegovem delovanji in stremljenji, o njegovih gmotni in duševni blagosti, — vendar vse te zadeve in razmere se mi takšne dozdevajo, da novih velikih prevratov in preklacij obečujajo.¹⁶

Iz navedenoga je očito da se Turner osobito zanima za ekonomske, društvene i kulturno-političke momente, dakle za ono što može

¹⁵ Samo usputno spominjem humorističku utopiju »Nekaj od Adrije« (*SN*, 1892, br. 128—131), u kojoj K. duhovitim načinom prikazuje fantastično putovanje u nekom dalekom tisućljeću (međuplanetarne veze, umjetna kemijska hrana i sl.). Feljton, pročitan u Slovenskom klubu u Beču 14. V 1892, ostao je nezapažen.

¹⁶ *Kres* I/1881, str. 27.

djelovati na čitaoca kao stvarni poticaj za podizanje u civilizacijskom, kulturnom i moralnom smislu. Kao istinski rodoljub i evropski obrazovan demokrat, odbacuje talijansku liberalističku retoriku iza koje se kriju »tri moderne gracije italijanske: ubožnost, revščina, beračija«, kritizira njemačku vojničku megalomaniju, veliča češku radinost i uzdiže Dance i Švedane, jer nije pronašao među njima prosjaka i zbog toga jer više od svijui namiču državnog novca za škole i prosvjetu.¹⁷

Iako je putopis kao književni rod poznat od najstarijih vremena, kad se gajio najviše u vezi s opisivanjem stvarnih ili, još više, izmišljenih avantura, on je s razvojem moderne civilizacije samo dobio. Njegovu razvitku pomogle su sve veće mogućnosti komunikacije i sve veći interes za široki svijet. Na drugoj strani, porasla je i funkcija žurnalizma. I šta bi moglo biti pogodnije za putopis nego oblik feljtona! U tom obliku mogao je pisac vrlo ažurno iznositi zapažanja o susretima sa stranim svijetom i time udovoljiti živoj radoznalosti čitalačke publike. Ako je pisac bio vješt, mogao je, kako smo vidjeli na Turnerovu primjeru, prikazivanjem egzotičnih ili manje poznatih (bliskih) krajeva djelovati s idejnom, kulturno-političkom ili drugom tendencijom.

Kaš je stvorio svoj oblik putopisa, koji se u bujici putopisa onoga vremena odlikuje prije svega doživljavanjem i slikanjem krajolika. Imajući u vidu da se velik broj čitalaca bez topografske informacije neće snaći, on u putopise najčešće unosi i općenite podatke. Stanovitih razlika među Kaševim putopisima ima: pisac je svakako uvijek »prisutan«, ali u posljednjima aktualizacija tako reći otpada, što je više ili manje na štetu putopisa.

Kako je aktualna tendencija bila živa u prvim Kaševim putopisima, evo primjera:

Planjava podveleška je gola ... Ali nekđaj so jo krile mogočne goščave ... Roka se mu posušila do zadnjih vnukov, ki je to bogato gorovje tako opustošil... Sploh pa je zemlja uboga, ker je po večini pečevita. Je-li mogoče, da se več pridela, da lažje redi svoje prebivalce? Jaz mislim da, a Ercegovec pravi, da ne. Saj je že od deda svojega čul: »Ercegovina krševita«, im otožno govori za njim, a ne pomisli, da se da mnogo bolj obdelovati, kakor do sedaj. Samo mostarsko polje omenjam: koliko zemlje leži tu neporabljene! ... Treba je, da se v Ercegovini mnogo, mnogo poboljša.¹⁸

Na istom mjestu, potaknut racionalističkom kritičnosti, preporučuje Hercegovcima navodnjavanje, zalaže se za pošumljavanje i primjenu suvremenih agrikulturnih tehnika i metoda.

¹⁷ SN 1881, u nastavcima od br. 146 dalje.

¹⁸ Kres 1882, str. 92.

Poslije je ta aktualistička nota kod Kaša sve rjeđa. Tek na jednome mjestu, gdje bi se najmanje očekivalo, u članku o Skenderbegu apostrofira Milovana-Kačića aluzijom na razmirice i neslogu u dalmatinskom nacionalnom taboru oko godine 1895.

Potonji Kašev putopis živi ponajviše od impresije, pisac se divi ljepoti gorske prirode, odnosno morskog pejzaža, ocrtava krajolike, izvanredno pomnjivo bilježi nazive biljki (čak s latinskim imenom), daje detaljan geografski, botanički i u manjoj mjeri historijski oris ali pri tome donekle zaboravlja stanovništvo. Kažemo donekle, zbog toga jer bismo očekivali da bi mu poklonio veću pažnju.

Evo dva-tri primjera njegova prikazivanja pejzaža:

Sinjska krajina: Ali o zimi, včasih že jeseni, prikaže se ravnina v svojoj prvi obliki: kadar jesensko deževje polni potoke, ki z bregov penijo, vidiš samo veliko jezero, oživljeno kričečimi jatami povodnih in močarnih ptic. In dostikrat, ko zimska burja s kamenitih sten brije, pokrije se celo jezero leskečim ledom / Stoprav aprila meseca gine povodenj; ali ne pusti celoma priljubljenega kraja, kajti tudi o poletji nahajaš dosti močarnih senožet. / Pomladno solnce privabi zelene. Kjer voda gine, ozelene livade, in stotine in stotine goved, konj in ovac ruje mlado travo, množina močarnih ptic se goni mej njimi. Bele velike snežnice (*Leucorum aestivum*) in »morski luk« (*Scilla*) pokrivajo kot bela ali modra odeja prostrano ravan in v grmovji ki stoji mej žalobnimi vrbami ob jarkih, pevajo slavci stoglasno premilo pomladansko pesen! / Čarobni so pomladanski večeri v tej ravnini. Visoki Prolog, golo, le tu in tam jelami poraščeno gorovje na bosenski meji, brli v svitu večernega solnca, ki se za »Visokom« pomika k morju; cetinska dolina pa se zavija v megleni mrak!!!

Zatim prikazuje večer s pastirima kraj ognjišta i usputno evocira stara junačka vremena:

Ali čuj, tam v ravnini doni zvok srebrno obuzdanih konj, doni glas letočega kopja, poletava jek krepko sekočih mečev, preklanih ščitov!... Zdaj rezgečejo konji v boj deročih oboroženih jat, zdajci jek in zvok, klopot in hropot unetega boja ... zdajci veseli krič krvave, slavne zmage! ... Tako se glasijo starinske »pisme« cetinske in sinjske; in narodna pesen tu živi še zdaj ... kajti ima jih še dosti takih, koji umejo svirati na »gusle« in pevati k jednoličnim glasom jednodstrunih gusul.¹⁰

Današnjeg čitaoca mogu te rečenice podsjetiti na atmosferu nekih novela mlađega Dinka Šimunovića i izazvati čuđenje što Kaš ne spominje čuvenog alkara, kad je pribilježio sve sinjske glasovitosti — sajmove, i hodočašća Gospi Sinjskoj, i franjevačko sjeme-nište, i sjenokošu itd.

Lapad: Pozdravljajo nas ljudje, akoravno nas ne poznajo, ker so dobrega srca in priljudnega obličja. / Skozi gosto maslinje, lavorike vije se pot do male mej visoko stmečimi cipresami stoječe cerkve

¹⁰ SN 1886, br. 295 i 296.

in mimo te tja do »Velike Petke«. To je mali hrab, obrašćen morskim borovjem (*Pinus maritima*). Visoko rasje, tuje, blišćeće-zeleno grmovje, latorike, mirte, rožičevje nas spremlja ob potu²⁰

Zadar: Dani se in monnarji so začeli na dolgih vrveh tvoriti blago iz globokega temnega osredja. Brzo zapustim sobico, — čarem pogled: Na jutru žolto nebo, pred mano temno kraljevo ozidje starega Zadra, na severu krasna, zelena ravnina in proti večeru modra vođa tja do otoka, blišćečega se v jutranjem svitu. // Ko pridem na kopno, vabi me k vstopu otemnela »porta maritima« z benečanskim oroslanom v grbu. Benečanske palače in hiše, ozke, temne ulice, veličastni trgi! Pri »petih virih« videl sem starorimski spomenik in na južnej trdnjavi staroslovenski, ktereга žalibog nisem znal čitati, a tudi ni bilo časa prepisati ga.²¹

Trg Pet bunara spominje ponovo u opisu Arbanasâ (1887), u kojem evocira i njihovo naseljavanje g. 1726, hvali vjernost njihovih žena i navodi nekoliko riječi i rečenica arbanaški.

U Splitu je boravio na samo Petrovo 1879. Divi se arhitekturi, ali mu smeta danonoćna zvonjava i pucnjava, bilježi kako koljujanje na trgu, kako ulice mirišu po ribi, po luku i ulju, jer ribu peku na ulici itd.

Tako bismo mogli navesti još lijep broj primjera šta je sve Kaš vidio i pribilježio o Dalmaciji. Ipak je i iz ovoga što smo u najkraćem opsegu iznijeli jasno da su osnovne kvalitete njegova slikanja pejzaža plastičnost i živost.²²

Ti i takvi putopisi služili su još jednomu: otvaranju pogleda na bratski Jug. I to je također jedna njihova specifična vrijednost koja je to veća koliko uzimamo u obzir konkretnu historijsku situaciju! Dakako, u tom pogledu Kaševi putopisi nisu samo putopisi o nepoznatoj Dalmaciji (Bosni, Hercegovini); njihov cilj nije iscrpljen u živahnom informiranju o jednoj zanimljivoj pokrajini, nego mnogo više: prikazujući ovu (ili onu) pokrajinu na bratskom Jugu htio je stvarati simpatiju za nju, pobuđivati osjećaj solidarnosti s njezinim stanovnicima. Tako možemo smatrati Kaševe putopise i novele jednim vidom manifestacije južnoslavenske ideje.

II

Dalmatinske povesti Kašev su najznačajniji književni rad. Ciklus sadrži osam pripovijedaka (7 u *Ljubljanskom zvonu* 1891, osma 1892, izdanje u knjizi 1920, redakcija J. Šlebinger bez poprat-

²⁰ SN ib., br. 297 i 298.

²¹ *Kres* 1882, str. 28—29. Detaljnije nego Kaš pozabavio se historijskim i topografskim opisom Zadra Prostoslav Kretanov (Vatroslav Holz) u »Potopisnim arabeskama«, v. SN 1887, 20. IX i 2. XI. Još jedan značajan slovenski putnik prolazio je u 80-ih godinama Zadrom: bio je to pjesnik Simon Gregorčič (usp. F. Koblar, *S. Gregorčič*, 1962, str. 422, v. SN 1889, br. 127 i 131).

²² U ime bibliografske iscrpnosti spominjem da je K. predavao u Slovenskom klubu o svom putovanju od Rajne do Lajte (v. LZ 1896, str. 321).

ne riječi). Očito je da je pisac situirao radnju pripovijedaka u one krajeve Dalmacije koji su mu bili poznati iz vlastitog iskustva. Da je pisac u opisanim mjestima i krajevima sam boravio, svjedoče izričito i detalji lokalizacije putopisâ. Radnja pojedinih novela locirana je u Sinjskoj krajini (dvije prve pripovijetke), jedna na donjoj Neretvi i u Metkoviću («Ljubil in izgubil»), dvije u okolini Dubrovnika («Stari ribič»: Lokrum i Lapad; «Križ ob poti»: Zaton, Orašac, Trsteno) i preostale tri u Boki sa zaleđem i Hercegovinom.

Da bismo mogli pristupiti novelama studijski-analički, moramo najprije razmotriti njihovu fabulativno-sadržajnu stranu.

1. Stipo. Doba radnje: prije 1878. — Pastir Stipo, koji pase ovce i koze kraj Cetine, počinje pomagati krijumčarima koji prenose tovare duhana iz bosanskog Livna u Dalmaciju preko Prologa. Poslije se i sam predao tomu opasnomu poslu. Oženivši se Metom, neko se vrijeme ostavio pustolovnog posla, ali stara navika vraća ga opasnim zaradama. Jednom su ga kraj Neretve uhvatili turski stražari i povelili u Mostar. Spašava se skokom u ledenu rijeku. Drugom prilikom progone ga graničari, pri čemu mu nesretnim slučajem rane sina Niku. To čovjeka opamećuje. Dječak ozdravljuje i Stipo se vraća porodici i sredenom životu.

2. Pastir gljevski. Doba turskih nasrtaja na Cetinsku krajinu. — Andro bi htio dobiti za ženu lijepu Cvitu, kćer sinjskog kapetana Balde. Njezin ga otac odbija, budući da želi za svoju kćer bogatijega, a svakako nekog junačkog mladića. U šalji mu dobaci da će dobiti njegovu kćer ukoliko za nj dođu u prosce paša i beg. Turci su pripremljeni da od Livna udare na Cetinu. Andro je naumio da se kao poznavalac terena urvuče u tursku vojsku, što mu kao pastiru nad Gljevom i uspijeva. Lukavošću i hrabrošću pridonosi pobjedi Sinjana nad sarajevskim pašom i mostarskim begom i dobiva ruku Cvite, koja ga voli i koja mu je kao ratni drug pomogla u zarobljavanju turskih poglavara.

3. Težavna rešitev. Krivošijski ustanak, po svoj prilici drugi 1881/82.²³ Nakon četiri tjedna žestoke borbe s austrijskom vojskom ustanici se moraju povući što dublje u planinu. Rišnjantin Bogdan u strepnji za svoj život napušta položaj i pred žandarima se sklanja kod Danice, kćeri ustaničkog vojvode Riste Meduna. Danica Bogdanu zamjera što je ostavio oca u opasnosti, a on se slabički ispričava. Da pomogne

²³ Krivošijski ustanak spomenut je još jednom, i to u novlinskom izvještaju o predavanju »Poletni večer v Bokah Kotorskih« (SN 1883, br. 245), a u putopisu »Hercegnovi in južne Krivošije« prešućuje ga. Više nego iz novele vidi se iz predavanja da je K-ev stav prema ustanicima stav austrijskog oficira legitimista, koji je prijateljski raspoložen prema domaćem stanovništvu («...ko so se Krivošijani nevedoč branili zakonom»). Krivošijski ustanak g. 1881/82. imao je odjeka u slovenskim novinama i poslije u romanu F. Maslja Podlimbarskega *Gospodin Franjo* (Zbrani spisi IV, 1931, str. 578/9 i 808/9), u kojem se pisac indirektno solidarizira s ustanicima. (Na socijalne izvore te pobune ukazuje J. Rotar u knjizi *Politična in socialna misei F. M. Podlimbarskega*, 1969, str. 206). Kako su bili krivošijski ustanici popularni izvan Dalmacije, svjedoči i lik Vule Kostreža u pripovijeci Jakova Ignjatovića »Knez u kupatilu« (1885).

Daničinu ocu, krene u planinu iz ljubavi prema djevojci Grgur, koji inače nije podržavao ustanike. U junačkom samoprijegoru uspinje se na visove Pažuna, pronađe ranjenog Ristu i uz najveći napor sretno ga prenosi u dolinu. Sakriju se kod kaluđera, gdje se kraj bolesnikove postelje mladi vjere. Bogdan se osvećuje tako da prijavljuje boravište ustaničkog vojvode žandarskoj stanici u Kotoru. Ipak, sudbina je sklona obitelji ranjenog vojvode. Sudac, uvaživši amnestiju, oslobađa Ristu, a Bogdana kažnjava, jer se nije pravodobno javio u vojnu službu.

4. Kamenito srce. Doba: novije; u retrospektivi prikazani događaji iz početka stoljeća u vezi s francuskim represalijama u Hercegovom i okolini. — Starica Mara živi povučeno i ne izražava glasno svoje suosjećanje s ljudskim nedaćama, već tiho pomaže bijednicima. Ali odnekud došla je na glas da je »srca kamenoga«. Jednom zgodom ispričao je stari brodar onima koji su je opbuživali da je vještica njezinu životnu sudbinu: bila je najljepša djevojka u cijelom kraju, za koju su se otimali sin bogatog trgovca Ante i siromašni Krsto Radovan. Tomu vrijednom mladiću, koji izdržava majku, Mara je poklonila srce. Ali njezin otac i braća žele je na svaki način prinuditi da se uda za bogatoga. Saznavši da se ljubavnici tajno sastaju, braća ubiju jedne večeri Krstu i povuku se u planinu. Za nekoliko mjeseci pada venecijanska vlast, i oni se nekažnjeno vraćaju kući. Ipak, sudbina se nije smilovala ni njima, jer je jednom francuski odred iz Dubrovnika, sumnjajući u vezu s Rusima, počeo tragati u njihovoj kući. Starac u bijesu puca na vojnike, nakon čega oni ubijaju u prisutnosti žena sve muškarce u kući. Majci je od tuge puklo srce. — Mara je umrla, a zidine kuće kraj potoka čuvaju njezinu uspomenu.

5. Stari ribič. Doba: novije; spomenuta je bitka kod Visa prije 20 godina. — U oluji na moru strada ribar Vlaho, sin staroga Manka. Njih su dvojica siromaški, ali zadovoljno provodili život u kućici kraj mora. Nakon sahrane pripovijeda Marko župniku i prijatelju Peri svoje životne nevolje; sa 14 godina otisnuo se u svijet, proživio brodolom, groznicu, zadesile ga i druge nesreće, dok se nije napokon vratio i našao roditelje u grobu. Sada mu je umro posljednji od tri sina. Dogovorili su se da će se drugog dana Marko preseliti kod Pere. Vraćajući se kući, htio je još jednom zaploviti morem, ali vjeter koji se digao baca čamac o hridine, i starac se utapa.

6. Križ ob poti. Doba: neodređeno, ali određeno u prošlosti time što smrt Vuje, koji se vratio nakon četrdeset godina, pamte samo najstariji stanovnici Začona. — Iznemogao starac, u izderanu mornarskom odijelu, vraćajući se iz svijeta, posljednjim se snagama dovukao na vrh brda gdje stoji križ. Taj križ spominje mjesto gdje je Vujo Vukotić prije 40 godina iz ljubomore ubio svog suparnika Luku. Hotći ugrabiti Jelu pobjegao je, a ona je nađena drugi dan okrvavljena i u nesvjesnom stanju. Vuju je čitav život progonila svijest o krivnji. To što se dovukao umirući do pred križ, bio je posljednji čin njegova pokajanja. Kad se drugi dan narod skupio kraj mrtvog čovjeka, prepoznala ga je jedina Jela, koja je pod križ dolazila svako jutro. Svećenik je pozvao ženu, koja se sve vrijeme nije mogla utješiti, da oprosi mrtvomu koji je nekada u neobuzdanoj strasti uništio njezinu sreću.

7. Ljubil in izgubil. Doba: sedamdesete godine. — U Metkoviću se iskrcava putnik koji se nakon sedam godina vraća u domovinu. Krenuo je dolinom da najprije potraži Maru i obavijesti je kako je

stekao što je uvjetovao njezin otac za pristanak na vjenčanje. Na njegovu veliku žalost, stigao je kasno: Mare ga je dugo čekala, a kako nije dobila od njega glasa, nakon smrti roditelja udala se za Mašu Kačiča, koji joj je u teškoćama pružao pomoć. Josu je unatoč tomu poziva da ide s njime, ali ona odbija da napusti muža (bez obzira na to što Josu još uvijek voli i premda nema djece), izjavljujući da će ostati vjerna mužu. Josu joj poklanja polovicu donesenog blaga da bi ga zadržala u lijepoj uspomeni, drugu polovicu predaje majci, a sam odlazi natrag u široki svijet.

8. Roški biser. Doba: novije. — Prijatelji strani slikari Rihard i Hugon borave u Rosama («Rože») na Lušnici i upoznaju obitelj Nikefora Vladića. Zaslužni kapetan ima kćer Evdoksiju, na glasu po obrazovanosti i ljepoti, zbog čega su je nazvali »roški biser«. Premda je zaručena s prevrtljivim Marinom, Hugon se zaljubljuje u nju, naslutivši u djevojci srodnu umjetničku dušu. Prijatelji drugog dana već napuštaju Boku, ali se u Marina rađa nepovjerenje, čini mu se da je Evdoksija bila prema strancima suviše ljubazna. Evdoksija, osjećajući Marinovu nesposobnost za vladanje sobom, odgađa dan svadbe. Hugon nije izdržao daleko od voljene djevojke i ubrzo se vratio. Bojeći se ozbiljnog takmaca, Marin se dovija kako da ga se otarasi. Podmetnu je Miju da prilikom jednog predviđenog zleta podmetne u brodić pakleni stroj. No Mijo nije zaboravio da ga je Marin prije pet godina prijavio sudu zbog krade. Kohnog dana, prije odlaska brodića za Sutorinu, Hugon izjavljuje Evdoksiji ljubav, ali ona ostaje vjerna obećanjima Martinu. Hugon odlučuje da će se drugog dana vratiti u domovinu. Netom su se brodići otisnuli od obale, odjekuje eksplozija. Jedrenjak na kojem su se našli Marin i Evdoksija počinje tonuti. Hugon se baca u more i pomaže Evdoksiji da se spasi. Stradao je Marin, kojega je eksplozija raskomadala. Hugon napušta Rose i nakon kraćeg vremena vraća se s Rihardom na veselu svadbu.

Kako da ocijenimo Kaševe *Dalmatinske povesti*? Jasno je da je pristup ovim novelama zavisao od toga da li ih promatramo književnohistorijski, kao fazu u razvitku slovenske novelistike, ili estetsko-kritički, uzimajući u obzir kompoziciju i spoznajni udio psihologije, odnosno sociologije. Iako ćemo uvažiti oba pristupa, nema sumnje da je prvi pristup za Kašu kao pisca povoljniji.

Prvi koji je ocjenjivao Kaševe *Dalmatinske povesti* bio je Karol Glaser. U *Zgodovini slovenskega slovstva*,²⁴ — široko opisnom, možemo reći konglomeratskom prikazu književnikâ i njihovih radova — pisac je postupio deskriptivno, bez kritičkih primjedbi. Donoseći uzgred sadržaj pet novela, karakterizira *Dalmatinske povesti* općenito kao »jako lepe«, jer pisac »slika slojeve dalmatinske družbe, tako iz prostega naroda, kakor iz omikanih krogov; osobito nas očarajo poetični opisi krajev in prirode«. — Drugi, Janko Šlebinger, pribilježio je u nekrologu²⁵ da su *Dalmatinske povesti* »vzbudile pri slovenskem občinstvu zaradi živahnega pripovedovanja in krasnega sloga mnogo zanimanja« i pisca tih pripovijedaka

²⁴ v. bilješku 3.

²⁵ v. bilješku 4.

označio je kao »spretnega novelista«. Najkritičniju riječ o novelama izrekao je Ivan Pregelj u kratkoj ocjeni²⁶ napisanoj u povodu književnog izdanja: »Te neambiciozne stvari so bile v 90-ih letih nekam čudna in deloma po češkem okusu aktualna epska snov, ki sta jo ob Kašu pisala še Perušek pa Podlimbarski. Ali je Kaš v kaki odvisnosti od hrvatskih in srbskih pisateljev 'dalmatinstva', ne vem. Vidim pa v njem njim sorodnega romantičarja in epigona, ki še prav nič ne ve o verističnem in folklornem orisu zemlje in človeške duše.« Kao najbolju ocjenjuje prvu novelu *Stipo*. Djelomično pod Pregeljevim utjecajem napisan je Grafenauerov prilog za biografski leksikon.²⁷ Pošto je naveo tematski zahvat novelâ (»etnografsko romantične povestice«), u kojima je pisac ocrtao »dalmatinske pastirje in ribiče, tihotapce in junake, njih zveste žene in dekleta, većinoma na ozadju dogodkov pred zasedanjem Bosne in po njih, in jih prepletal z bolj ali manj idealiziranimi, većinoma romantično nenavadnimi ljubavnimi zgodbami«, zaključuje (u Pregeljevu smislu) da su novele pisane »epigonsko spretno, a brez narodopisne in dušeslovne poglobitve«. Koliko su Glaser i Šlebinger ostali na nivou općenite informacije, nedostaje Pregelju (kojemu to nije bio ni cilj) i Grafenaueru uvažavanje slovenskog književnog konteksta iz vremena Kaševa stvaralaštva; i jedan i drugi zavedeni su prividnim usporedbama (Grafenauer: Heyse, Preissová; o tome dalje). Izostavljaju ili ne primjećuju značajnu karakteristiku Kaševa beletrističkog nastojanja, naime da je vješt pejsažist.

Jedini je promatrao Kašev rad u kontinuitetu razvoja slovenske novelistike i poklonio mu nešto širu pažnju Anton Slodnjak.²⁸ Zadržavajući se na psihologiji lića, Slodnjak utvrđuje da se Kaš nije bavio njihovim etnografskim osobinama (kako misli Grafenauer), već je izabrao protagoniste, »ki bi potrjevali pravilnost njegove splošne sodbe o Bokeljih in obmorskih dinarskih ljudeh«. Usporedivši Kaševu pripovjedačku metodu s Kersnikovom u »kmetskim slikama«, zaključuje da se one razlikuju u tome što je Kaš pokušao uhvatiti u slijedu odlučujućih situacija čitavu sudbinu čovjeka, dok se Kersnik više ograničavao na prikazivanje presudne pokretačke radnje.

Dalmatinske povesti po kompozicijskoj fakturi su raznorodne, a njihov je zajednički nazivnik na kraju krajeva vizualni dojam dalmatinskog ambijenta. Čini se kao da je pisac htio varijacijama kompozicijskog principa stvoriti što življi dojam, okušati vlastite snage u kreiranju bujne slike života jedne regije. Očito je da piščev

²⁶ v. bilješku 6.

²⁷ v. bilješku 5.

²⁸ v. bilješku 7.

pothvat nije bio uvijek jednake sreće, tako npr. fabula posljednje novele »Roški biser« ostavlja očit dojam slabo i artifičijelno slijep-ljene cjeline.

Na prvi pogled može se primijetiti da Kaševi motivi često dodiruju doživljajnu sferu legendarnih folklornih predanja. Prijelaz od legende do istinitog događaja koji put jedva se može osjetiti, takav je primjer priča o pogibiji turskog nasilnika koja je umetnuta kao autentično pričanje o istinskom događaju u Kašev memoarski zapis iz vojničkog života nakon okupacije Bosne.²⁹ Iz iste folklorno obojene sfere potječe i piščeva samostalno zasnovana pripovijetka o gljivskom pastiru Andri koji je hrabrošću i lukavošću, opjevanom toliko puta u narodnoj epici, zarobio zapovjednike turske vojske i time zadobio voljenu djevojku Cvitu. Ponešto se tradicionalnoj legendarnosti približava i pričanje o Stipi.

Ako tragamo za izvorima, odnosno srodnostima Kaševih motiva, uvjerit ćemo se lako da je pisac unatoč tomu što je crpao iz rezervoara kasne romantične tematike (motivike) očuvao određenu samostalnost u zapletanju i raspletanju radnje te u drugim bitnim postupcima komponiranja. Očit su primjer za to obje prije navedene pripovijetke iz turskog doba. Stipo se nije predao krijumčarenju iz neke egzistencijalne potrebe, već gotovo slučajno i iz puke ljubavi prema pustolovini kao obliku intenzivne djelatnosti. Prema tome, lik Stipe udaljuje se od standardne slike hajdučkog buntovnika protiv regularne vlasti, opisivanoga u tipu novele koja je »cvala u hrvatskoj književnosti u 50-im i 60-im godinama prošlog stoljeća« (kako primjećuje N. Ivanišin,³⁰ prikazujući pripovijetku dubrovačkog Slovinca Mate Vodopića »Na Doborskiem razvalinam«, 1881). Kod Kaša nećemo naći dakle ni srodnika Bogovićeve hajduka Gojka ni Vodopićeve junaka Milana. Na drugoj strani, unatoč pustolovnom duhu, Stipo ili Andro ne sliče ni onoj hajdučiji »nesretne junačke krvi« koju njezina neukrotiva nagoniska ratobornost neizostavno tjera u propast.

Sad snažnije, sad slabije javlja se u Kaša moralistička nota. To samo po sebi ne kvalificira književnost kao propovjedničku — kriterij vrednovanja moralističke tendencije zavisi od toga da li je moralna ideja radnji nakalemljena, prozirno didaktička, rezultat naivne idealizacije, odnosno da li se ideja rađa kao dublje životno iskustvo, kao tvoračka spoznaja svijeta i kritičko shvaćanje životnih procesa.

²⁹ *Ilustrovani narodni koledar* 1894, str. 121—144. K-ev narodni pripovjedač govori u književnom stilu.

³⁰ N. Ivanišin, *Dubrovačke književne studije*, 1966, str. 37 i A. Barac, »Hrvatska novela do Šenoine smrti«, *Rad JAZU* 290 (1952), str. 18 *et passim*.

Kaševa moralistička crta lavira i gubi se između tih dvaju tokova, između pojednostavnjivanja životnih spoznaja na jednoj i ozbiljnog prilaženja heroizmu i njegovoj etičkoj funkciji na drugoj strani. Kao primjer didaktičkog pojednostavnjivanja poznatog životnog pravila, izraženoga narodnom sentencijom »tko drugomu jamu kopa, sam u nju pada«, mogu poslužiti novele »Težavna rešitev« (Bogdan) i posljednja »Roški biser« (Marin). Rezultati radnje pretjerano su skrojeni po shematici *happy end*. Kaš je uvjerljiviji tamo gdje prikazuje žilavost i izdržljivost, patnju bez kukanja i jednostavnu dostojanstvenost prostog naroda (»Kamenito srce«, »Križ ob poti«, djelomično »Stari ribič«).

Kašev dijalog pati od dječje bolesti stila, to jest retorike,³¹ govor pojedinaca nije dovoljno individualiziran. Zakazuje tamo gdje su se istakli realistički pisci njegova doba. Priprosti ljudi govore u tiradama, u književnoj retoričkoj dikciji, što djeluje namješteno i strano. Ipak, da izbjegne eventualnu monotoniju, Kaš upotrebljava različite pristupe u priču, pribjegava retrospekciji, mijenjanju mjesta i kuta gledanja i sl.

Nigdje ne nalazimo znaka da je Kaš kritički razmišljao o problemima pisanja. Literaturi koju je stvorio ne možemo poreći talenta, ali joj nedostaje suvremenog nerva i šire književne erudicije. Tako djeluje većinom kao popularna, široka pristupačna tvorevina, stvorena za nepretenciozan čitalački ukus po pravilu »zabave i pouke«.³²

III

Marsikoga izpreleta strah, lko čuje ime Dalmacija. Misli si, Bog zna, kako tožna in pusta je deželja, kako revna in oskromna so nje sela, kako umorno in neugodno je ozračje in — (kako ubogi in neomilčkani so nje stanovalci; — ali kdor je prijatelj prirodi, v kateremkoli obličji se mu prikazuje; kdor se veseli novih prizorov bodisi na morji ali na kopnem, med razbitimi pečinami, ali na vrhu razvalin nekdanjih mogočnih naselbin; kdor radosten spoznava kakovost daljnih pokrajin s tujim mu življem ali tujim mu stanovanstvom: on nahaja povsod kaj znamenitega, povsod opazuje nekaj, kar mu vzbuja nove misli, kar ga spominja starih prigodeb in mu v srce zariše vzorne slike, katerih spomin ga spremlja dolgo in dolgo, ko je že v domovini pri vsakdanjem delokrogu svojem.³³

To su Kaševe misli vodilje koje su ga pokretale k opisivanju dalmatinskog života. Kao takve mogu predstavljati unutrašnju mo-

³¹ Npr. novela »Ljubil in izgubil«; Tomo: »Glej, na morskem bregu imam hišico. Krasni vrtovi jo obkrožajo, vinogradi in sadonosno drevje. Južne cvetice polnijo (!) zrak z vonjavo. Na morskih valovih se ziblje lađa, ki pričakuje (!) gospodarice, tebe!...« Itd.

³² Što je u ono doba »zabavno« značilo, v. A. Barac, »Putopisi Adolfa Vebera«, *Rad JAZU* 281 (1950), str. 95 *et passim*.

³³ LZ 1890, str. 417.

tivaciju njegova prilaženja dalmatinskim temama uopće. Hoteći-ne hoteći, prikazuje pisac u navedenom pristupu za putopisnu crticu »Bosanka« i sama sebe, i to kao prijatelja vječito promjenljive prirode i kao čovjeka koji se raduje novim dojmovima te uživa u »romantičnim« prizorima (»med razbitimi pećinama«, »na vrhu razvalin nekdanjih mogoćnih naselbin«). Isticanjem vlastitog gledišta Kaš kao da se hoće suprotstaviti onima koji prolaze svijetom površnih očiju i, ugušeni u prakticističkom utilitarizmu, vide u Dalmaciji jedino siromašna i necivilizirana sela.

Izabrano piščevo gledište samo po sebi uvjetuje i to što će nam pisac uspjeti otkriti. Nije teško prosuditi da je to prije svega vizualni svijet. Izlazi da je pisac u Dalmaciji proveo razmjerno malo vremena i prema tome nije stekao posebnog i širokog iskustva u ophođenju s ljudima. Začuđuje da ga nije privukla »turistička« atrakcija koju predstavlja bogata arhitektura, a još više kako da se nije upoznao s glasovitom i dragocjenom starom dubrovačkom i dalmatinskom književnošću. Ako je već izostavljao suvremene teme, kako da nije osim Kačića spomenuo koje drugo veliko ime iz povijesti hrvatske literature, budući da su i novine i književni časopisi u tim godinama donosili brojna upozorenja⁸⁴ na pisce iz razdoblja u kojem se Dalmacija uzdigla visoko nad ostale južnoslavenske krajeve?

Toga, i još mnogočega drugoga, u Kaša nema. Međutim, ima nešto drugo: nijedan slovenski pisac do njega nije s takvom ljubavi i žarom iznosio bogatstvo morskih pejzaža. Premda je Kaš neusporedivo manje značajan pisac nego Kumičić, mogli bismo o slikanju mora ponoviti ono što je za Sisolskoga kazao Antun Barac: »...upravo raskošno (se) razbacivao slikama mora... u svome osjećanju mora bio je mekan i lirski nastrojen... konačni je dojam o moru ipak uvijek isti — kako je ono u svojoj bitnosti dobro i blago za svakog, tko znade da ga osjeti srcem.«⁸⁵

Kako se Kaš ushićivao morem, neka prikaže nekoliko primjera:

Popotni spomini (1883): »... Saj sem že dolgo hrepenel zopet dihati morsko sapo, gledati lesketanje penečih valov, slušati večno melodijo bobnečih morskih voda. / Ko sem zadnjlč bil v Reki, domu se vračajoči iz južne Bosne, bila je zima, morje bunno. Srditi valovi so se gonili, kakor čreda divjih konj s belimi, vihrajočimi grivami, daleko, daleko — kjer se klanja oblačno nebo na-nje ter je objema s temnimi rokami . . . In valovi ti so bučali, pena je kipela, južni veter je sviral na morske strune, na vrvi malih in velikih ladij, ki se veselo zibljo, sviral je svoje ljube melodije, kakor sivi pevec na harpo prešlih

⁸⁴ Usp. historijsku novelu Ivana Tavčara »Antonio Gledjevič« (štampana u Zori, 1873 i u knjizi *Zimski večeri*, 1880) i književnohistorijske sastavke o Gunduliću g. 1888 (*Slovenski svet, Dom in svet, Letopis Matice Slovenske*). Ime Marina Držića spominje se već 1859.

⁸⁵ A. Barac, »Evgenije Kumičić«, *Djela I*, izd. Zora, str. 22 dalje.

dnji!... / Bil sem onega dne prijadral iz Senja. Besneči vihar me je sprejel, ko sem na lahmem čolnu prispel do ladije, in oni južno-vzhodni piš, mogočni gospodar jadranski, prijel je z nevidnimi rokami in gnal s seboj mali hlaпон z vso neizprosljivo silo. Razljučeni valovi so se besno zaganjali ob kamenito bregovje, da je pršlo meglenemu dimu enako ter razsajalo ob ladijine stene, da so mi brizgale slane pene v obraz, stoječemu na površju ladijinem. In veselo sem stal tik krmila ter gledal veličasno, lepo razburjeno morskó planoto...

Bosánka (1890): ... Solnce se vidno vzdiguje izza gora hercegovskih, to se zna na nobu, bleščečem v čarobnem svltu. Pred nami — daljno morje z zibajočim se valovjem, ki v tožnem odmerji udarja na morskó obrežje, obrežje visokih, strmih sten, katerih sivo-rmene razpokline odsevajo kaj lepo od temnomodrih in zelenih penečih se morskíh voda, prizor, katerega človek ne more lahko pozabiti./// Kakor besni v snežnih planinah južnega vetra tuleča sapa po goščavah in po pečinah, da se grmeč plazovi vale v nesrečne doline — grozno je čuti divje rohnenje in besneči grom; ali še groznejši je jug, kadar na penečih se valovih šine čez morskó planoto, kadar se kopičijo begoče vode šumečih in vročih voda, kadar jih razbija v divjem svojem begu, da pene kipe do neba, pokritega s težkimi oblaki, in kakor grom gorskih hudournikov — razsajajo troči se valovi ob kamennití breg, s penečimi, orjaškimi rokami objemajo razrite pečine ter se plazijo po strmih stenah navzgor, kakor bi hoteli kos zemlje potegniti za sabo v razburjene, grozne globine.

Mislim da se može i bez primjene detaljnijih analitičkih postupa utvrditi funkcionalnost ritma navedenih rečenica: u prikazivanju oluje na moru ritmizirano se ređaju duže i kraće rečenice koje svojim tonskim uzdizanjem i padanjem stvaraju dojam ustalasanosti, dakle utisak specifične dinamike gibanja u elementarnoj prirodi. Raspodjelom glagola, imenica i pridjeva (i karakterističnih slovenskih participa na -č) pisac na izvoran način dočarava punoću dubine i vanjski kolorit slike mora.

Zanimljivo je da Kaš koji — kako je već kazano — zakazuje u stvaranju dijaloga, očituje izvanrednu snagu kada želi dočarati sliku nepatvorene prirode. Akumulacija ekspresivnih glagola funkcionalno se uklapa u prikazivanje psihičkih stanja. Tako npr. u »Starom ribiču« (1891) prirodna stihija nije prikazana sama za sebe, već kao ono vječito elementarno što uzrokuje strepnju starog Marka, čiji se sin nalazi na razbuktalom moru. Ilustracije radi nabrojimo ove ekspresivne glagole: *Tuleči jug vihra čez vznemirjeno Adrijo, da se pode valovi proti bregu... grmeč se zaganjajo... temni oblaci lijo... in beže nad razburjeno planoto. Bliski se vijo... Obrežje Lokruma... se trese od bobnečih valov... visoko leti slana pena... kar potokoma dero... valovi se poganjajo... Itd.* Kad je more mirno, pisac se služi drugim ritmom i drugim glagolima tako npr.: *Tihotno diha pred menoj temno morje... Časih se čuje zamoklo šumenje valov, pluskajočih ob brežnih pečinah... Itd.*

U Kaševim putopisima vlada poetizacija prirode, i ljudi tako reći jedva izlaze na vidjelo, ali u novelama oni, prirodno, jače istupaju i ulaze u središte kazivanja. Sama po sebi nameću se na ovom planu pitanja antropologije: kakvi su ljudi u dalmatinskim novelama? Jesu li autentični? Slažu li se po svom prirodnom habitusu i karakteru s onima koji žive u našoj predodžbi (stvorenoj na književnosti i historijskim dokumentima)?

Prije svega, to su ljudi iz vremena na izmaku, iz tzv. patrijarhalnoga doba. Njihove dimenzije doživljavanja determinirane su više ili manje društvenim mogućnostima, vrijednosnim normama i navikama patrijarhalne sredine. Kao takvi, karakteri su jednostavni, linearni i monolitni: čovjek koji se očeličio u nemilosrdnoj borbi sa stihijom prirode, životu se predaje potpuno, otvoreno i neposredno, dakle bez zaobilaženja i bez rezervi. Takva totalnost osjećaja ne zazire pred smrću — ionako smrt nije ništa drugo nego stavka u prirodnom redu stvari. Jedna ljubav ostaje i jedina jer je u njoj čovjek izživio (ili želio izživiti) svoj elementarni poriv; ako ljubav razbije vanjske snage, čuvaju vjernost prema prohujaloj ljubavi (naročito žene) kao prema nečem predeterminiranom ili iskonski danom («Križ ob poti»). Vjernost zadanoj riječi vidna je karakteristika toga odnosa prema svijetu («Ljubil in izgubil», «Biser roški»). Patnja neće deformirati čovjeka koji se još nije udaljio od prirode,³⁶ voljom treba da vlada čovjek, ma kako ga strasti ili skrivene čežnje vukle drugim pravcem, svoje interese mora potčinjavati zakonima i koristima šire zajednice. Taj čovjek nije nam nepoznat, radi se o naravima jednog društva u koje se još nije uvukao moderni (građanski) individualizam. Ljude iz naroda, takve psihologije, tražio je već poznati Levstikov program realizma (u *Popotovanju iz Litije do Čateža*).

A kritika takva prikazivanja sela? Govoreći o Veselinoviću, već je Škerlić iznio piscu zamjerke zbog stanovitog sentimentalnog odnosa prema patrijarhalnom selu. I kada je Šimunović isticao ljepotu i sreću slobodnog života na selu, udaljenome od grada i njegova moralnog i privrednog utjecaja, također su padale primjedbe na jednostrano osvjetljavanje društvene situacije dalmatinskog sela (tako je Nazor našao za potrebno da u nekrologu istupi protiv pojednostavnjenih tumačenja Šimunovićeve vizije seoskog čovjeka).³⁷

Nema sumnje da je Kašev primjer drugačiji. Njegova nastojanja prije svega su epsko-lirska, ni najmanje društveno-analička ili psihološki problemska. To su više dojmovi i upozorenja nego

³⁶ Usp. sentencu kod Podlimbarskog u crtici »Mankica«. *Zbrani spisi* I, 1923, str. 45—72.

³⁷ D. Šimunović, *izd. Pet stoljeća hrv. književnosti*, 1965, uvod, str. 17 (V. Zaninović).

kompleksne razrade. Unatoč nekom okretanju od aktualnosti, nešto ostaje živo u njima: realnost životnih stavova nekadanjih dalmatinskih jednostavnih ljudi i stvorena slika njihovih međuljudskih odnosa.

Utjecaj? Do sada nismo mogli otkriti vidnog poticaja ili utjecaja koji bi došao iz hrvatske (ili srpske) književnosti. Sumnji podliježe i ono što je usputno (za leksikon odviše nepogodno) bez argumentacije nabacio Ivan Grafenauer. Paul Heyse kao uzor neće doći u obzir, jer je životni osjećaj njegovih protagonista u *Talijanskim novelama* dijametralno suprotan Kašu; Heyse voli bizarnost situacija, međutim Kaš se nije između legende i zapažanja. Bliža mu je Gabriela Preissová, ali njeni su motivi mnogo više vjersko-sentimentalni, više socijalno poantirani, a odnosi među ljudima razgranatiji. Kod nje npr. staleški odnosi sprečavaju sklapanje braka (*Bolestný žert*), mnogo je pažnje poklonjeno ljubavnim jadima mladih ljudi (*Poblouzení*, *Pastuškův zlý sen*) i sl. Takvi su motivi Kašu nepoznati i strani.

Šteta je što Kaš, u prilikama u kojima je živio, nije mogao šire i dublje razviti pripovjedačke dispozicije i ekspresivne sklonosti koje su tinjale u njemu.

P. S. Po predavanju ove studije u tisak naišao sam na Kaševu novelu »Stana« (*Ilustrovani narodni koledar*, 1896, str. 107—126). Tematski i po lokaciji (Lokrum) novela bi se mogla svrstati među »Dalmatinske povesti«.

U središtu fabule nalazi se lijepa Stana, za koju se otimaju Enriko i Mijo. Da udalji takmaca, Enriko se služi intrigom. Ipak, time ne predobije Stane. Ona odbija i Miju kad se vratio iz Argentine. Oba se takmaca nakon više godina nađu na morskom putu. Vrativši se u domovinu, nađu Stanu u grobu.

Sa svojom sentimentalnom patetikom i psihološkim nevjerovatnostima novela djeluje neuvjerljivo i znači za god. 1896. anakronizam.

*Stefan Barbarič: DAS BILD DALMATIENS IM LITERARISCHEN
SCHAFFEN DES SLOWENISCHEN SCHRIFTSTELLERS IGO KAŠ*

Zusammenfassung

Igo Kaš (1853—1910) ist ein verhältnismässig wenig bekannter Novellist in der slowenischen Literatur der achtziger und neunziger Jahre des XIX Jhts. Immerhin sind seine literarischen Bestrebungen bemerkenswert; seine dalmatinischen Reisebeschreibungen und Novellen bieten einen interessanten selbstständigen Beitrag zur Erweiterung des thematischen Bereiches in der slowenischen Literatur jener Zeit.

Es waren die Ereignisse um die österreichische Okkupation Bosniens und der Herzegowina (1878), die Kaš als jungen Offizier nach den südlichen südslawischen Ländern führten. Seine dort gemachten Erfahrungen prägten sich tief ins Gedächtnis des Schriftstellers ein, erweckten in ihm sein literarisches Temperament und befruchteten seine Schaffenslust. — Schon in den Reisebeschreibungen sind die charakteristischen Neigungen seines schriftstellerischen Talents zum Ausdruck gekommen: während die sozialkritischen und aktualistischen Akzente in den Schriften von Kaš sehr selten vorkommen, können seine Landschaftsbilder als hervorragende Leistungen der slowenischen Literatur jener Zeit betrachtet werden. Dadurch kann Kaš als einer der besten Reiseschilderer im Zeitalter des Realismus angesehen werden.

Das bedeutendste Werk von Igo Kaš sind »Dalmatinske povesti« (Dalmatinische Erzählungen, *Ljubljanski Zvon* 1891/92, als Buch erschienen 1920). In diesen Novellen taucht die bunte patriarchalische Welt des alten Dalmatien auf, nicht in ihrer alltäglichen Wirklichkeit dargestellt, sondern in den schicksalhaften Wendungen des Lebens. Der Schriftsteller hat seine Geschichten mehr oder weniger erfolgreich dem breiten Panorama der historischen Ereignisse angelehnt. Kaš hat in seinen Werken mehr ein ausgezeichnetes Landschaftsbild als eine motivierte Handlung gegeben.